

(14) 865 26,42; 760 28,185; 250b 33; 941f 80; 634 12196 (ØFyn o. 1900); (15) 941 36; 699 119; (16) 760 83; (17) 903 147; (18) 449 1949,27; (19) 398 1806, 110; (20) 941 19,30; (21) 339 109,229f; (22) 644 57, 100.

LÆGEMIDLER

Begyndelsen af 1400-t nævnes rugdej og rugmel i lægemidler for hjerteonde og (kræft-)sår (1). Christiern Pedersen 1533: rugbrødsskorpe, galanga og kryddernellike eller varmt rugbrød spises med salt og vand mod dårlig ånde efter sygdom; rugmelsgrød som omslag for ophørt vandladning, rugmel er bestanddel af gigtplaster og omslag for bugvrid.

Henrik Smid 1546ff anbefaler destilleret vand af rug for hede og sten, samme af nybagt brød på svage og smertende øjne.

Simon Paulli 1648, 122, 352: rugmel som omslag for hovedpine og på rosen (erysipelas); som værn mod koldfeber (malaria) spiser bønderne ni støvknapper; Piger, »som meget elsker gule og lange hårløkker, hvilke også pryder dem meget«, skal vaske håret med lud af rughalm eller -avner tilsat pomeransskal eller asken af brændte rugstrå, det dræber de orm, som ødelægger håret. Sml. s. 106.

Hvis gravid kvinde spiser rugkærner 2–3 måneder før nedkomsten, giver de hende styrke og lettere fødsel (Avlum; 2).

En te af forårets nye rugspirer drikkes for »brystsye«, som oftest tuberkulose (VJylland, SSlesvig; 3), ligeså rugmelsvælling kogt op i vand eller øl (4). Mod svindsot spises rugmelsvælling med usaltet smør eller rugmel brunet på pande og kogt til grød (Jylland; 5).

Langfredag spiser man rugmelsgrød med honning, det værner mod rygsmerter og mavepine det kommende år (VSjælland; 6). Klog kone lod grøden i lærredspose lægge på ung piges dårlige ben (VJylland; 7).

Rugbrød opblødt i vand stiller diarré (1829), for maveonde lægges rugmel på navlen (8). Et stykke rugbrød smurt med terpentint og stegt på rist spises mod opkastning (Jylland; 9). Rugbrødsskorper overhældt med brændevin lægges på panden for hovedpine (Horsenseggen) og kamferdråber i skorpe på navlen for kolera (9), varmt rugbrød dyppet i brændevin på navlen mod koldfeber (malaria) (Falster; 10).

Rugbrød indgår i en række sammensatte midler for dårlige tænder: Rugmel kogt i vin og vand bruges således mod tandpine (medio 1600-t), melet blandet med honning varmes på pande og bindes over kinden ved tanden (1872) (11). Ris-

tet rugbrød indgår i midler til at stille tandpine, renser tænderne og styrker gummerne (1743, 1769; 9).

Tygget rugbrød blandet med sæbe og hakkede løg lægges på eksem (12). Klog kone i Tvis VJylland vaskede patient, der havde hudsygdom, med dekokt af rugklid i regnvand (13). På frost bindes rugmel med æggeblomme og eddike (14), på hævelser i hænder og fingre rugklid kogt med gåsefedt i øl (9); rugmelsomslag på hævet hals (15). Tygget rugbrød trækker bullenskab ud af finger (Bornholm o. 1880; 16) og knuste kærner indgives og lægges som omslag »for et slag« (13).

Rugmel blandes med rødløg og honning til varmt omslag, der »modner« byld (1743; 17), på bylder et trækplaster af rugmel og honning (Vardeegnen, ved Nykøbing F; 18), mel og sirup (MSjælland; 19).

Mod bændelorm drikkes rugbrødssuppe (17), for døvhed lægges flækkede boller af rugmel på øret (20). Lud af rugavner brændt til aske dræber »orm i håret« (sml. 1648, sp. 1) (13). Vorter gnides med *smeden*, den dej af rugmel og vand, der ellers smøres på rugbrødene før badingen (NFyn; 21).

Medens nogle af ovennævnte lægeråd kan have virket efter hensigten, skyldes andre formentlig blot overtro:

Spiser man den første rugvippe, man får øje på (Falster), et aks kort før det drær eller stryger støvdragerne af sommerens første aks i dræ (1600-t, sml. sp. 1), slipper man for alle febersygdomme og især koldfeberen (malaria) (22). Rugbrød fra julen gemt, tørret, knust og spist påskemorgen værner mod hugormebid (Lindvig VJylland; 23).

Ung pige med krampe skal tre gange strøs i ansigtet med en håndfuld rugkærner tigtet hos tre gårdmænd (24), og børns krampe forsvinder, når man kaster en håndfuld rug i vuggen (MJylland; 25); har barnet »den onde syge« (epilepsi), skal faderen slå det tre gange i ansigtet med aksene på en håndfuld rugstrå (midten af 1700-t; 26). Rugstrå med tre led (knæ) bøjes sammen, så de alle rører hinanden, hermed skal man tre gange stryge patientens *grøde* (svulst) og strået graves ned (Mors; 27).

Mod koldfeber (malaria) holdes en snes rugkorn i hånden, til de er vædet af sved, derefter lægges de i jorden, og som de spirer og vokser, vil feberen aftage (Lolland; 28). På Fyn var det almindeligt at fordrive eller værne sig mod koldfeberen ved at drikke te af tre rugkærner (25). Vorter prikkes med rugstrå aflukket ved led og

stikkes i jorden, når strået rådner, forsvinder vorterne (begyndelsen af 1600-t; 29). I Hanherred prikkede man med et rugstrå dyppet i regnvand på »kokasse«, hvorefter strået blev brændt (o. 1900; 30). Klog mand på Fyn strøg vorter væk med to rugvipper lagt over kors (31), i Vjælland gned man dem med et rugaks og lagde det til forrådningssten (6) og i Sønderjylland (Rudbøl) gentoges en remse tre gange mens vorten blev gnedet med tre rugaks (32). Mod engbrystighed (anchelus) blev rug bagt, til kærnerne revnede, og givet varm, så »ånden kan fare i hesten« (33). På kvæstet hesteøje lagdes krummer af frisk rugbrød (34).

Mellem fårets klove kunne sidde en orm, og faldt den ud, blev dyret halt, men så kunne man lægge en rugkærne i stedet (Vjælland; 35). Var fåret bidt af hugorm, gav man det et stykke rugbrød vædet med skorptionsolie (36).

Når en ko ikke kunne rejse sig før udbindingen, fik den en skæppe kogt rug (Læsø o. 1850; 37). Kreaturerne var mod vinterens slutning ofte underernærede, men det tydede man som forhekse; klog mand lod dem få en god portion kogt rug, et andet sted skulle ejeren bære et rugneg baglæns op i båsen og med ryggen til køerne lade dem plukke tre gange af aksene (Vjælland; 23). En *grøde* på halsen prikkede man med tre rugstrå som ovenfor beskrevet; der nævnes også tre strå med 13 led (38). – Den sidste tid før kælvningen fik koen kogt rug, efter denne et stykke rugbrød dyppet i brændevin (1, 36). Klog kone i Asdal kurerede spædekælve med en håndfuld friske rugspirer (39). Ville koen ikke blive tyregal, fik den hver morgen et stykke rugbrød, eller en hel kærne fundet i rugbrød blev lagt i det ene øre (Jylland; 40), »hel rug vækker paringslyst hos koen, skarp ost hos mænd« (40a). – Ornen gav man branke rug for at gøre den brunstig (Stevns; 41).

LITTERATUR: (1) 15 45,63; (2) 161 1906/23: 2482; (3) 228c 70; 877 1,1933,155; (4) 32 33; (5) 328f 1, 45; 488j 4,447; (6) 466 166,376; (7) 328e 75; (8) 488o 116; 348b 36 jf. 43; (9) 488o 114,141,144,201,312f; (10) 865 198; (11) 82 79f,114; 161 1936/1: 3336; (12) 455 10/12 1950; (13) 328f 1,41,139; 2,98; (14) 328f 2, 81; 488o 129; (15) 187 8; (16) 449 1956,9; (17) 488o 118,315; (18) 634 12143; 546 29,1941,87 (o. 1850); (19) 418 175; (20) 328f 1,179; 865 193; (21) 760 524; (22) 865 198; 488i 4,621; 488o 308; (23) 328f 2,25f, 178; (24) 830 8,1887,117; (25) 783b o. 1870; (26) 488i 4,605; 6,2,457; 488o 43f; (27) 488i 4,593; (28) 764 1,1776,13, 764b 11; (29) 902j; (30) 634 16867; (31) 278 4,1931,188; (32) 885 2,1925–26,165; (33)

161 1929/64, VII; (34) 83 29; (35) 488j 6,341; (36) 503 3/4 1910; (37) 254 1952,37; (38) 377 9,1927,90; 328f 2,97; (39) 958 1925,87; (40) 488 4,1880,356; 572 39,399; (40a) 413a 79; (41) 699b 102.

OVERTRO, VARSLER

Et nyfødt barn skulle straks lægges i et sædeløb (-kurv) og jordemoderen strøg rugkærner på det med ordene: Lige så mange *Guds blide ansigter* som her er, lige så mange (synde-)fald skal Vorherre bevare dig for! (1). Denne rug skulle bruges til udsæd, ellers kunne ritualet ikke værne barnet mod onde ånder (Hodsager i Ringkøbing amt; 2).

Arret på kærnen spidse ende, hvor man ser kimroden, blev kaldt *ansigtet* eller *sædestedet* (Øland 1778; 3), og før såningen undersøgte man, om det var kønt (Jylland; 4), *Vorherres ansigt* (1), man kunne finde Vorherre i pipekrave på hver kærne (5). – Derom skrev Martin A. Hansen:

– Her er en rugkærne som har et underligt lille billede i den ene ende. Det er ligesom et ansigt. Hun rakte kærnen op til moderen.

Det er Vorherres Åsyn, sagde moderen, sådan kaldte min mor det.

De tog kærner op i hænderne. De stod alle og så på rugkærner. På nogle af dem var billedet meget utydeligt. Det var jo meget lille, den mindste medaillon man kan tænke sig. Trykt i den butte ende af kærnen. På andre var det let at se panden og øjnene, det svære skæg. Billedet så roligt på en. De stod med kærnerne i den stille gård. Så på Jordens mindste billede af det største. Billedet, som alle de vajende aks bærer. Et stort blik så på dem og løste de frygtsomme fra frygten (6). I enden på rugkærnen sidder et lille billede. Som et ansigt. Vorherres åsyn, kaldte de gamle det. Og det har sin grund, sagde mormor. Men ansigtet var ikke ens på alle korn. Der var lige så mange forskellige udtryk som hos mennesker (7). Han [bemærkede], hvad han aldrig før havde fæstet sig ved, at der i kærnen ene ende var indtrykt et ganske lille billede, i fin relief. Det var et ansigt med langt skæg og store, faste øjne. Han blev helt underligt til mode, da han havde set så længe på billedet, at det ligesom ikke mere var ham, der stirrede på ansigtet, men ansigtet, der stirrede på ham ... – Kender du ikke det? sagde den gamle bonde, det er Vorherres åsyn. Det har han sat i rugkærnen for at minde os. Ave brødet (8).

Derfor må man ikke brænde rug til kaffeerstatning (s. 107), man anser det for en strafbar brøde at bruge rugen til husdyrfoder (Fyn; 9); og

Den førstefødte søn på gården overstrøs med rugkærner som velsignelse og værn mod ulykker. Tegning af Rasmus Christiansen, 1919. Landbrugsmuseet, Gammel-Estrup.

derfor har rugen magt over onde væsener; bliver man forfulgt af varulv, bjergmand eller genfærd, skal man blot søge ind på en rugmark (Jylland; 10). En mand ventede at blive hentet af fanden og skjulte sig i tønne på rugmark, den onde gik tre dage omkring marken og skreg, fordi han ikke kunne komme derind (11). En anden mand havde forskrevet sig til fanden og måtte undertiden ligge i en dyngne rug, når det var galt (Horsens; 12). Men det fortælles også om en bjergmand, som med en røvet kone rider ind i en rugager, og her kan hendes mand ikke vriste byttet fra ham (13). Kommer der St. Elms ild på en, vil den forsvinde på en rugmark; lygtemænd går altid uden om en rugager (13). I et eventyr fra Vendsyssel prygles djævelen med rugvippe dypet i døbevand (14).

Ludvig Holberg beretter i Peder Paars (1719–20), at man mod spøgeri skal strø hørfrø og rugkærner foran dørtærskelen, sml. hør, bd. 2. – Som værn mod hekse skal en kvinde kaste en håndfuld rug ud over gården (15). Juleaften lægger man to rugstrå over kors på en genstand foran døren, så har onde væsener ingen magt (16); en heks røber sig da ved at gå baglæns ud af huset (Jylland; 17).

Er fløden forhekset, så den ikke giver smør, skal der lægges tre rugkærner af samme eller tre aks under eller i smørkærnen (Jylland; 18). Når man graver efter en skat, skal mod troldestrøjer eller sås rug omkring stedet (19). Lades bøssen med rugkærner, kan man skyde hekse(-harer) (20). En hel rugkærne fundet i brødet gemmes til at kaste mod den kvinde, man mistænker for at

være heks (Isted; 21), og grovbrødet afskårne ende må ikke vende mod døren, for så kan indtrædende heks tage dets vægt (VSjælland; 22). For at få genfærd til at forsvinde sås rug over dets vej eller grav (Vendsyssel; 23). En klog mand i Sdr. Nissum VJylland gik igen og fik først ro i sin grav, da der var sået rug over den (24). Kan en heks ikke dø, sættes tre rugaks under hende (25).

1624 førtes i Vendsyssel proces mod heks, der havde forgjort rugen (26). I et sagn sættes djævelen til at samle udstrøede rugkærner op (27). – Kan man liste en rugbrødskrumme i hugormens gab, vil den revne (VJylland; 28).

Efter iklædningen blev liget lagt på et bord med påstrøet rughalm i stadsstuen og synet af ligsynsmændene. Langhalmene hentede man fra et par knipper, som næsten hver gård havde liggende på loftet til dette brug. I Nord- og Vestsjælland anbragtes rugstrå uden aks i kors på ligets bryst (29). Lighalmen skulle brændes den næst følgende bagedag (NFyn; 30) eller når kisten var undervejs til kirken (31), og af røgens retning tog man varsel om, hvor næste dødsfald ville indtræffe (Sønderjylland; 32). Halmene blev ofte anbragt på loftet igen som værn mod lynnedslag (Karlslunde o. 1850; 33).

Hel rugkærne fundet i brødet sættes op over døren; først indtrædende person vil da blive ens kærester eller ægtemand, have samme fornavn eller forbogstav som denne (Jylland, NSjælland; 34).

Juleaften lægger man mærke til, om hunden af sit foder først tager rugbrødet, for så bliver rugen dyr, men vælger den først byggrøden, bliver byggen dyrest (35). Nytsåften skal man gå med et rugbrød ud i måneskinnet, så kommer huset aldrig til at mangle brød (VSjælland; 36). En rughalmfletning om nyfødt kalvs hals bringer lykke (Jylland; 37), ligeså at finde et vel-skabt tvillingaks (Viborgegnen 1871; 38), mens et strå med tre aks varsler rigdom (39).

De rødbrune blade, som rugen undertiden har, er Abels blod, Kain slog ham ihjel i en rugmark (Holbækegnen; 40). Muldvarpeskud i rugager varsler sorg (ved Ringkøbing; 41), og det betyder dødsfald i huset, hvis rugbrødet vender sig i ovnen (Bogø; 39). Når børn og unge skulle feje tørt rug af ovnen, belærte man dem om, at Gud ville vredes på dem lige så mange gange der var efterladte rugkærner i sprækkerne (NFyn; 30).

I NSjælland skulle skærtorsdag sættes stål i rugmarkens hjørner som værn mod onde væsener; klog kone rådede bonde til at anvende knappe-

nåle med gult hoved, så ville rugen blive god (42). Spiser man rugkærner på Rugpeters dag 1/8, mættes man ikke hele året (43).

En rugkærne stukket ind i et æble får det til at vokse så stort som et hoved (VJylland; 44).

Mange bønder troede, at rugen kunne forvandle sig til hejre (s. 163), f.eks. hvis den var sået i for våd jord; herom blev ofte skrevet og diskuteret i landbrugsfaglige skrifter (45). På Langeland mente man, at nogle rugkærner undertiden blev til havre (1778; 3), på Møn til hvede (1700-t; 46).

LITTERATUR: (1) 891 84; 488 4,1880,400; 228e 3,1088; 225 1,127; 488j 2,179f; (2) 161 1906/23: 2479; (3) 394 82,110; (4) 488f 1,1891–93,40; (5) 488i 3,419; (6) 333d særtryk 16; (7) 333g 159; (8) 333 221; (9) 384 1843,201; (10) 744 55f; 488i 1,143f; 228e 3,87; 783b; (11) 488 8,1886,303; 488i 6,1,226; (12) 488i 6,1,27; (13) 488j 1,174; 2,414; 5,310; (14) 310 2, 1857,50f; (15) 891 181; 161 1906/23: 1624; (16) 373 1,1887,466; (17) 161 1909/3 BA jf. bG (o. 1825); (18) 488 9,72; 488i 6,2,192; 328f 1,15; 891 52; (19) 488i 3, 419; 725 9/4 1953; (20) 830 5,70; 520 18; (21) 885 15,1938–39,112; (22) 466 171 sml. 941d 55f; (23) 488j 4,307; 5,87; (24) 342 28,1934,52; 328f 2,156; (25) 488i 6,2,402; (26) 958 1915,91ff; (27) 488 4,238; (28) 503 3/4 1910; (29) 466 386; 1012 1917,37; 1935–40,413; 941e 94; 418 34,94; 549 135; (30) 760 119; (31) 830 9,1888,203 (Holmsl. klit); (32) 885 18,1942, 233; (33) 1012 1935–40,413; (34) 466 65; 488 6,1883, 279; 488f 3,566; 488i 6,2,259; 941d 56; (35) 328f 2, 178 m.fl.; (36) 466 125; (37) 488 9,16; (38) 783b; (39) 466b 48; (40) 934 238 (1932); (41) 830 9,1888,11; (42) 941 102 sml. 941d 82; (43) 153 12,1940,109; (44) 328f 2,71,125; (45) 942 10; 57 2,1803,451 jf. 57b 2,820; 466b 47; 661 4,1822,163–73; 512 1878,686–88; 939 115,1970,476ff; (46) 942 10.

GÅDER, TALEMÅDER, ORDSPROG

Da jeg var lille og lavbenet, kom slet ingen til mig, men da jeg blev, som jeg skulle være, fik jeg mange bejlere; de legede med mig som en kat med mus, indtil jeg slap i hus, min arme ryg den knasede (1).

Jeg er opdraget i et hus uden sten og fjælle, så mange søskende var vi dér, man os ej kunne tælle. De slog os ned og førte os hen udi et hus at blive; vor ryg vi dér fik banket, de stod på os og trampede. En del af os blev kastet ned i jordens skød det hårde, hvor vi måtte ligge om vinteren i sne og frost den kolde; de andre, som tilovers blev, blev knust små, men de har sikkert kureret mange (Abild sogn; 2). Jeg havde en moder i mulden den sorte, og hun fødte andre,

men selv blev hun borte, · hun ligger i sengen, mens brylluppet står, · og nærmer sig bunden, ihvor hun går (3) · ·

Når rugen gror, synger lærkerne, og flynderen bliver god, når der begynder at komme kærne i rugen (4).

Når ræven har fejlet sin hale over rugstubben, fælder den ikke mere (5).

En bonde bød herremanden at sidde på en sæk rug – den var mere værd end hans forgyldte stol (6).

Vokser min rug, vokser min hu (hovmod) (1682; 7). Hvor man lægger en tønne rug, kan man ikke lægge en tønne havre (8) eller: hvor man lægger en skæppe malt, kan man spare en skæppe rug (5). Man kan give grise rug så længe, til man hverken har rug eller grise (8). – Han har gennemgået rugens pine; det er at ælte rug og banke byg (4). Jeg er ligeglad, om rugprisen stiger, for jeg køber mit brød, sagde konen (Thy; 9).

Hesten er (i byerne) en *rugbrødsmotor*, siges også om cyklist og arbejder. Rugbeskøjter kaldes til søs *sorte Jakob*, leverpostej er *tygget rugbrød* (10).

LITTERATUR: (1) 228c 143; (2) 885 12,1935–36, 236; (3) 830 6,1886,236; (4) 488d 259,621; (5) 760 206,259,562; (6) 488f 2,47; (7) 878 1,290; (8) 586 1, 360,634; (9) 198 46; (10) 85 71,78f.

PROSA OG POESI

Rugen, den nøjsomme, den trofaste og velsignede, som med sin evige trang til vækst holder alle årstiderne sammen *Hans Hartvig Seedorff* (1). I november er dens stærke grønne farve som et levende håb mellem sorte pløjemarken og døende rester af den urteflora, der sank for frosten *Sofus Franck* (2). Rugmarkerne bredte sig som grågrønne duge af vatret silke *Ellen Raae* (3). [Rugen] stod glargrøn og violet i toppen som en dyb og frodig sø *Johannes V. Jensen* (4), en grøn og duvende sø, rugens bølgegang i de lyse, blege nætter *Hans Hartvig Seedorff* (5). Er ikke den bølgende rug og bakkernes bølgen født af samme rytme, er der mellem al sommerens herlighed noget, der kan lignedes ved, noget der er skønnere end en bølgende rugmark. Dette vekslende spil af lys og skygge, denne løbende leg op og ned ad de store bakker, er som en sang, en dans, der går over de grønne agre (6). [Rugen er færdig] med de lange, slanke vipper, der har en holdning som hestehoveder, den nikker, den er kommen *Johannes V. Jensen* (7). Hvor er den dejlig med sine høje og slanke strå og de ranke vipper, der synes at se mod himlen og ud over

verden fulde af ungt mod og fortrøstning *Ingeborg Raunkjær* (8).

Nu og da løfter gule støvskyer sig som tåge op fra det grønne hav og driver langsomt hen over dets vuggende flade. Da dræer rugen *J. O. Bøving-Petersen* (9). Det gule støv kaster sig ud i vinden som små alfer og boltrer afsted som en svagt hensvindende røg. Hvem udtalte det trylleord, der en sådan godtvejrsmorgen pludselig og på samme tid bringer en hel egns rugmarker til at kaste støvkornene? – Det ser ud, som kom den blå røg fra noget, der brændte under jorden. Fænomenet springer fra mark til mark tværs over moser og lynghøje; det er vinden, der giver feltråbet. Mærk, hvor luften er sød af alt det avlingshigende støv, der hvirvler omkring hinanden med blinde, men hede instinkter. Der er noget af rugbrødsbagningens duft og sødme skjult deri. *Jeppe Aakjær* (10).

»Rugbrødsmotor« på den nymodens væltepeter i Tivoli. Tegning af Poul Fischer i *Illustreret Tidende* 18–10–1885.

Sene vår, udsået · midt i årets skel, · som et gry i grået, · som et blidt farvel. · · Som et ja til livet, · som en mystisk pagt, · som et offer givet · til en ukendt magt *Ludvig Holstein* (11). Al beyndelse er streng, men skøn. · Aldrig er en mark så salig grøn · som den rug, der gror i januar. · Sådan gror den nøgne proletar. *Kai Hoffmann* (12). Rugen · spreder ildgrøn dugen *Johannes V. Jensen* (13). Kender du den grønne rugmarks underfulde duft, · som den bølger i den lette, milde forårsluft? · · Drømmens længsler, drømmens løfter, drømmens fryd og kval · vælder op om os i rugens ånde mild og sval *Peter Alsted* (14). Rugen nikker og suser, · suser med millioner · bøjede aks, der i samme · ilinger broderligt toner *Otto Gelsted* (15). Rugen bølger over Danmarks vænge · høj som manden, vægtig som hans arm. *C. Ploug* 1869. Rugen forekommer 111 gange (blandt plantearterne det største antal) i *Jeppe Aakjers* digtning (16), en af hans digtsamlinger hedder Rugens Sange. – Danmark, du skriver med solguld dit navn · i rugens langtølgende agre (17).

LITTERATUR: (1) 821l 22; (2) 259 46; (3) 735e 123; (4) 433h 1916,183 jf. 433o 180–89; (5) 821q 7; (6) 462 140; (7) 433q 6; (8) 755 12; (9) 118 89; (10) 1002f 25; (11) 397f 50; (12) 386h 28f; (13) 433k 18; (14) 13 58f; (15) 298g 89; (16) 665j; 754 17,65–75; (17) 1002g 29f.

Byg, *Hordeum*

ALMINDELIG BYG, *Hordeum vulgare*, er især karakteristisk med de lange stak på alle nedre inderavner, mens yderavnerne som omgiver de tre småaks i hvert akse-led, kun er langt brådspidsede. De brede lysegrønne blade er snoet højre om.

Byg 1292ff, fællesgermansk (oldnordisk *bygg*), antagelig beslægtet med at bygge i betydningen opdyrke, 'det (alm.) dyrkede korn'; indgår i stednavne som Bygholm 1333ff ved Horsens, Bygum 1465ff i Himmerland, samt talrige marknavne.

Malt herreds segl 1535 og kommunevåben fra 1939 har tre bygkærner, der sigter til anvendelsen til ølmalt, skønt stednavnet næppe har denne oprindelse; bygaks i Trehøje kommunevåben 1973.

Korn 1798ff, Sjælland, Bornholm.

TORADET BYG, *Hordeum distichon*: *gummer* o. 1700, uvis betydning, *balle* og *ballekorn* o. 1700–

1842, Thy, måske beslægtet med engelsk barley = byg, dog snarest til bold = ypperlig, fortrinlig; *fladbyg* 1794 af aksets form, *rullekorn* 1796–1806, kærnerne må rulles for at fjerne stakkene; *perlegryn* 1798ff om de afskallede kærner som handelsvare. – Færøerne: *bygg*, *langaks*; seksradet byg: *valaks*.

Yderavens stak af ældre dansk stag = spids, brod og beslægtet med stikke, kaldes *stagen* Lolland, *steglen* Øjylland, *spyd* Falster, *hysken* Lolland, *bygskæg*, *-has* V- og SJylland, *avnen* vist alm.

GOLD BYG, *Hordeum murinum*, blev oprindeligt indslæbt og findes omkring byer, den bliver ca. 30 cm høj, er gulgrøn og har oppustede og golde sideblomster i langstakkede, skøre aks. – *Fandens aks* og *bygggræs* 1688–1800-t, *musebyg* og *musehavre* 1764–1800-t med nedsættende betydning, *goldaks* 1796ff, *stakbyg* Fyn.

LITTERATUR: 689 1,723ff,727f; 751 101; 549 94; 297c 90; 148 9,105 og 12,9f; 947 8,1928,156.

DYRKNINGSHISTORIE

Kærner og aftryk i potteskår viser, at seksradet byg var kendt i Danmark i alle forhistoriske perioder (1) og at den efter stenalderen blev den fremherskende kornsort. I bronzealderen bliver fundene betydeligt talrigere, byggen har formentlig vundet terræn på hvedens bekostning (2). Toradet byg er først kommet til Danmark i renessancetiden. Derimod må seksradet byg være dyrket gennem hele middelalderen, førstnævntes fordel er den korte vækstperiode, mens den toradede egner sig godt til gryn. I 1500-t er det indenlandske forbrug meget stort; alene til øl gik mere end landets egen byghøst, idet udbyttet gennemsnitlig kun var tre fold. På de kgl. ladegårde fodrede man svine med byg og havre. 1760ff er byggen almindelig, men dyrkes mest på Sjælland, hvor den spiller samme rolle som rugen i Jylland. Over 100.000 tdr. byg og malt sendes årlig fra Jylland til Norge og man er begyndt at avle *himmelkorn* og *thorebyg* (3). 1771 bliver landets middelhøst anslået af regeringen til 1.087.415 tdr., 1847 (et godt middelår) er udbyttet steget til 4.650.000 tdr. (3b).

Til begyndelsen af 1800-t nævnes af sorter eller afarter bl.a. *ægyptisk korn*, *kaffebyg* (anvendt til kaffeerstatning, s. 123, eller fordi kærnerne var kaffebrune), *buskbyg*, *risbyg*, – *himmelbyg* eller *vifte* bliver 1807 dyrket af enkelte på Amager, ved Roskilde, Næstved, Lemvig og på Samsø, toradet byg mest på Sjælland, Lolland-Falster og